

Леся ЧМІЛЬ,

к. і. н., науковий співробітник, Інститут археології НАН України,
провідний науковий співробітник, Музей історії Десятинної церкви
(Київ, Україна)

chmil_l@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0672-8110>

ГОНЧАРСТВО СЕЛА ЛУБ'ЯНКА У МАТЕРІАЛАХ ЕКСПЕДИЦІЇ 1932 РОКУ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена публікації й аналізу архівного джерела про кустарне гончарство с. Луб'янка Київської обл. Для території Київщини є дуже мало етнографічних праць, в яких детально зафіксовано гончарство і особливо гончарські інструменти і горни. Зараз отримати ці дані майже неможливо, оскільки на сьогодні традиційні гончарні осередки переважно припинили свою роботу. В результаті ми маємо більше археологічної інформації про розкопані гончарні горни XVII–XVIII ст., ніж етнографічної про їхню конструкцію і функціонування у XIX–XX ст. У нас обмаль даних для реконструкції і порівняння технології гончарства від ранньомодерного часу до сьогодення. Тому кожне нове джерело, яке вводиться у науковий обіг, надзвичайно важливе. У статті аналізуються матеріали Поліської експедиції, організованої О. Оглоблиним у 1932 р. для дослідження промисловості Правобережного Полісся. Керівником польової групи був етнограф Б. Пилипенко. У звіті експедиції є коротка інформація про гончарство села, записана від гончаря Дмитра Панамаря. Також збереглися схематичні замальовки гончарних круга, горна і горщика з назвами конструктивних частин і основними розмірами. З наведених матеріалів дізнаємося, що гончарі використовували вогнетривку каолінову глину з глинищ поблизу села. На початку XX ст. виготовлявся полив'яний посуд різноманітних форм. У 1932 р. робили лише горщики двох типів випалу – відновного і окислювального. На момент обстеження працювало три майстра, а раніше було до 30 гончарів. Гончарний круг звичайного волоського типу, але має деякі конструктивні особливості, які відрізняють його від подібних інструментів з інших територій. Аналіз конструкції гончарного горна показує, що він належить до III класу за класифікацією О. Бобринського – зі змішаним горизонтально-вертикальним рухом гарячих газів. Робиться припущення, що така конструкція на Київському Поліссі з'явилася під впливом гончарів зі Східного Поділля.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: с. Луб'янка, О. Оглоблін, експедиція 1932 р., гончарство, гончарний круг, гончарний горн

Гончарне виробництво XIX–XX ст. на території Київщини наразі досліджене слабо. Зокрема, конструкція гончарного горна краще відома за археологічними джерелами XVII–XVIII ст. У етнографічній літературі натомість є мало конкретних відомостей про ці теплотехнічні споруди і про інструменти та знаряддя праці гончарів XIX–XX ст. Найбільш повно особливості гончарного виробництва Київщини зафіксовано в працях П. Зем'ятченського і, особливо, М. Іонова кінця XIX – початку XX ст.¹ В етнографічних роботах середини XX ст. містяться описи та в кращому разі фотографії, але відсутня детальна графічна і фотофіксація гончарних пристроїв². Сучасні роботи також містять обмаль подібної інформації через те, що вже залишилося дуже мало працюючих гончарів³. Очевидно, таких даних для Київщини бракує, і це обмежує можливості порівняння сучасних горнів з розкопаними зразками та не дає змоги прослідкувати традиції і розвиток спорудження випалювальних споруд на цій території протягом останніх чотирьох століть. Крім того, зовсім недостатньо даних про інструменти, продукцію і особливості гончарства Київщини. Вся ця інформація допомагає відтворювати технологію керамічного виробництва попередніх часів, особливо ранньомодерного як найближчого до сучасності. На жаль, зараз переважна більшість діючих ще в середині XX ст. гончарних осередків припинила своє існування. Не збереглися (або археологізувалися і потребують розкопок) горни тодішніх майстрів. Тому кожне нове джерело, яке дає якусь інформацію з цієї теми, є дуже важливим.

Одним з таких джерел є матеріали комплексної експедиції для дослідження промисловості Правобережного Полісся, яку 1932 р. організував і очолив Олександр Оглоблин⁴. Ця експедиція була проведена силами Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, де О. Оглоблин був тоді заступником директора з наукової роботи, та Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII–XIX ст. ВУАН, яку вчений також тоді очолював⁵. Підготовча робота розпочалася в кінці 1931 р. і полягала у зборі архівного матеріалу й анкетних даних щодо промислових підприємств краю, розісланих на місця. На підставі отриманих відомостей був розроблений маршрут експедиції⁶. До її складу входили наукові співробітники та аспіранти ВІМу – всього 6 чоловік (крім О. Оглоблина), а також аспірант з Інституту геології. Керівником польової групи було призначено етнографа Бориса Пилипенка. Експедиція працювала на Київському і Житомирському Поліссі, всього відбулося 4 рейди в 17 районів. Завдання, які ставили перед собою науковці, полягали в обстеженні передусім металургійних підприємств (рудень), а також інших галузей промисловості XVII–XX ст.: гутництва, фарфоро-фаянсово-

¹ Зем'ятченский П.А. О залежах глины в районах кустарного гончарного производства в Черниговской губернии. Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. Т. 4. Санкт-Петербург, 1897. С. 216–244; Ионоу Н.Ф. Гончарный промысел в Киевской губернии. Кустарная промышленность в Киевской губернии. Итоги анкетного и местного исследования, произведенного Киевской губернской земской управой по поручению губернского земского собрания. Киев, 1912. С. 1–77.

² Данченко Л.С. Народна кераміка Наддніпрянщини. Київ, 1969; Климович Ю. По місцях гончарних промислів. Народна творчість та етнографія. 1968. Вип. 1. С. 55–57; Кравець І.М., Повод К.М., Пудов Ю.П. Кераміка центральної Київщини. Народна творчість та етнографія. 1960. Вип. 1. С. 70–75.

³ Боренько Н. Виникнення, побутування та загибель гончарних осередків на Київському Поліссі: релікти чи історична пам'ять? Українська керамологія. 2002. Кн. 2. С. 206–217; Микитенко Л., Самарський В. Гончарство Васильківського та Обухівського районів Київської області. Українське гончарство. 1996. Кн. 3. С. 135–142; Руденко О.О. Мистецтво дибинецької кераміки в художній культурі Київщини XIX–XX століть. Дис. канд. мистецтвознавства. 2020; Чміль Л.В., Чекановський А.А. Традиційна технологія виробництва керамічного посуду на Київському Поліссі. Археологія і давня історія України. 2013. Вип. 10. С. 165–177.

⁴ Чміль Л. В., Шепель Л. Ф. Нові дані про невідомі фаянсові заводи XIX ст. на Правобережному Поліссі: уривки з праці О.П. Оглоблина «Промисловість Правобережного Полісся в минулому і сучасному (Науковий звіт експедиції за 1932 р.)». Археологія і давня історія України. 2018. Вип. 4(29). С. 403–404.

⁵ Верба І. Олександр Оглоблин: Життя і праця в Україні. Київ, 2019. С. 356.

⁶ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся в минулому, сучасному: науковий звіт експедиції за 1932 р. Науковий архів Інституту історії України НАН України. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 17–18.

го, суконного, паперового виробництва тощо. Збиралися етнографічні, архівні, археологічні, речові матеріали (інструменти, устаткування, продукція підприємств), зразки сировини. В результаті було обстежено 119 об'єктів (64 рудні, 36 склоробних гут, 6 фарфоро-фаянсових фабрик, кілька суконних підприємств і папірень) у 112 пунктах. Зібрано 120 зразків корисних копалин, в т. ч. глин, придбано 475 експонатів, зроблено 359 фото і креслень⁷. Проте гончарство залишилося вкрай мало дослідженим, можливо тому, що гончарних осередків взагалі було небагато на території, де працювала експедиція. Не виключено також, що ця галузь виробництва менше цікавила науковців, зокрема О. Оглоблина, головною темою якого в ті роки була металургія. Наприклад, у звіті експедиції згадується про гончарну артіль Гаврилівки і кустарне гончарство Прибірська, проте ці села дослідники не відвідували.

Виняток становить село Луб'янка колишнього Бородянського р-ну, де під час 1-го рейду було обстежено кустарне гончарство. Село розташоване неподалік Києва на північний захід від нього (рис. 1). Про цей осередок в літературі є відомості з початку ХХ ст. Так, 1912 р. М. Іонов зазначав, що тут виготовляють «копчений» і полив'яний посуд⁸. Статистичні дані за 1913 р. навів Ю. Лащук – тоді в селі було 29 гончарів, які виготовляли сиваки і полив'яну кераміку⁹.

У звіті експедиції 1932 р. про гончарство села занотовано коротенькі відомості: «На жаль, колгосп не виявляє будь-якої ініціативи в напрямкові промислового використання високоякісних покладів глини поблизу села, дарма, що до цього є передумови в праці гончарів-кустарів с. Луб'янки. Гончарство в Луб'янці – давня. «Старе глинище» поруч з новим в ур. «Руда» на Гаврилівській дорозі, кажуть, розроблялось за дідів і прадідів. Там же є й руда, якою невдало пробували мостити шлях. В с. Гаврилівці є поклади білої глини, що йде на Гостомельську Гуту. До того гаврилівські гончарі, що працюють на одній сировині з луб'янцями і користуються цілком подібними засобами й обладнанням, об'єдналися в міцну артіль. В Луб'янці ж гончарство зовсім занепало. Працює зараз не більш 3–4 кустарів, що виробляють майже виключно горшки, неполив'яні, темної й жовтої глини, в самій невеликій кількості». Вченими було також «відвідано гончаря бідняка-колгоспника Панамаря Дмитра, розпитано його за виробництво, зроблено кресленики горну й круга». Геолог експедиції «Білецький обійшов околицю села й здобув зразки руди, високоякісного торфу й особливо цікавої вогнетривкої глини»¹⁰.

«Колгоспник із бідняків» Панамар Дмитро Іванович, 43-х років, надав експедиції наступну інформацію: «Старих людей, що займалися гончарним виробництвом, зараз на селі – немає. Та й загалом це виробництво занепало. Сам почав працювати тільки з 29-го року. Зараз добре, як господар на рік випалить один горен на 500 горшків. Гончарів, що виключно виробляли б посуд, зараз зовсім немає. Всі працюють у колгоспі, і на все село буде не більше 3-х хазяїв, що хоч частково працюють по гончарству, а раніше гончарів було до 30 і переважно з своїх виробів і жило. Спроб утворити артіль в с. Луб'янка не було. Поруч – у с. Гаврилівці – така артіль існує при колгоспі, користуючись тою ж сировиною, засобами й приладдям, що і в Луб'янських гончарів, і виробляють те ж, що і в Луб'янці раніше виробляли: горшки, макітри, миски, умивальники, чайники, близнюки (щоб обід на поле носити), глеки, чашки. Найбільше вироблюється горшків, тільки без поливи. Продають і гаврилівці, й луб'янці свої вироби на ярмарках і базарах у Боро-

⁷ Звіт експедиції для дослідження історії промисловості України. 1932. Науковий архів Інституту археології України НАН України. Ф. ПМК / Поліська експедиція 1936 р. Спр. 3. Арк. 31. На сьогодні в трьох архівах віднайдено документи цієї експедиції – короткий і повний звіти, польові записи і замальовки, креслення. На жаль, поки що не вдалося знайти фотографій, їх пошуки тривають.

⁸ Іонов Н. Ф. Гончарний промисел... С. 9.

⁹ Лащук Ю. П. Українська народна кераміка ХІХ–ХХ ст. Дис. докт. мистецтвознавства. 1969. Карта.

¹⁰ Оглоблін О.П. Промисловість Правобережного... Арк. 53–54.

дянці, Димері, іноді й до Києва їздять. Глину добувають за селом в 1½ кіл, по дорозі на с. Гаврилівку. Там беруть глину на ур. «Руда», на глибині 1½–2 метрів по ямах, залитих водою. Шар зеленкуватої глини невичерпаний і чим глибше, тим краще. Верхняк при обпалі тріскається: для міцності додається жовтої глини.

В Луб'янці гончари наймають, або просять у колгоспі коней, привозять глину до хати, розсікають лопатою, і, як звичайно, збивають кобилу. Затим стругають стругом, катають у грудки на лавах. За допомогою гончарного круга й дерев'яного ножики формують, зрізають з круга дротом, сушать у хаті на полицях з дошок і обпалюють у горні»¹¹.

Також дослідниками було детально зафіксовано конструкцію гончарних пристроїв. У щоденнику Бориса Пилипенка за 17 липня читаємо: «зроблено схематичні проміри й фото горна й гонч. круга»¹². Фото, на жаль, поки що не знайдено. Але чорнова замальовка круга і горна з промірами всіх частин і їх назвами виявлена серед польових матеріалів експедиції. Ці схематичні креслення виконано на пожовклих аркушах паперу олівцем, судячи з почерку, вірогідно, Борисом Пилипенком¹³. Зображення досить добре читаються, що дає змогу зробити їхню промальовку (рис. 2, 6).

Гончарний круг зображено двічі – загальний вигляд прикріпленого до лавки в робочому стані і креслення з назвами і розмірами усіх конструктивних частин (рис. 2, 4, 5). Він звичайного волоського типу, характерного для цього часу в Україні, з двома кругами – нижнім (спідняком) і верхнім (верхняком), закріпленими на металевій осі (веретені). Цікавими є деталі кріплення, зокрема дві гайки, які наглухо закріплюють спідняк на веретені, і гвинтовий наріз зі споду верхняка, що дозволяє знімати останній (рис. 5). Такий знімний верхній круг автору у етнографічній літературі і при польових дослідженнях гончарства досі не траплявся. Також назва «прибійниця» (дощечка, якою прикріплюють круг до лавки) не відмічена для Київщини в уже згаданих роботах М. Іонова та інших дослідників. Кріпилася вона теж досить цікавим способом – вставлялася у дірку в лавці. На жаль, не подано детально способу кріплення «прибійниці» з веретенем. Верхній і нижній круги були з різних порід дерева: спідняк – з хвойних, а верхняк – з дуба. Нижній кінець веретена стояв у гнізді – своєрідному залізному чи сталевому підшипнику.

На тому ж аркуші, де зображено круг, вміщено рисунок горщика з основними розмірами (рис. 2). Він приземкуватий круглобокий, з вертикальними короткими вінцями, діаметром 14 см. Діаметр опука – 19,2 см, висота – 16 см (рис. 3). Зверху аркуша є напис «чорні й жовті», який, очевидно, стосується горщиків і вказує на два способи їхнього випалу – відновний (димлені або сиваки) і окислюючий, коли вироби мають природній колір черепка. Показово, що в 1932 р. тут уже не виготовляли полив'яного посуду, який, поряд з сиваками, був основною продукцією на початку століття.

«Горен» становить значний інтерес завдяки своїй конструкції, нехарактерній для цього регіону. На малюнку подано його план та поздовжній і два поперечні розрізи (рис. 6). Вся теплотехнічна споруда в плані має майже овоїдну форму з підпрямокутними двома кутами в частині, протилежній до топкової камери (рис. 7). Остання в плані не відділена від випалювальної камери. На плані добре видно горизонтальний черінь, що має назву «сльоси»¹⁴, і три паралельні козли під ним, між

¹¹ Оглоблін О.П. Промисловість Правобережного... Арк. 246.

¹² Зауваження працівників експедиції, організованої Інститутом охорони пам'яток культури, щодо збирання матеріалу з історії фабрично-заводської промисловості по Київській області, 6 лютого – 16 серпня 1933 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 314. Арк. 82.

¹³ Документи архіву Поліської експедиції. 1932. Ч. III. ЦДАВО України. Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 292.

¹⁴ Ця назва фіксувалося нами і в іншому поліському осередку – с. Прибірську.

якими розміщені ряди дучок, що мають назву «шлюхти». Ці ж три козли показано і на поперечному розрізі, де вони так і підписані, причому додається, що «робиться на одному козлі», що, очевидно, означає побутування в осередку горнів також і з одним козлом. На цьому ж розрізі показано передню вертикальну стінку горна, яка відділяє «пічку» (топочну камеру) від випалювальної камери. В ній є три круглі отвори, підписані «передніє шлюхти» (напис передає особливості поліського діалекту). Цю ж вертикальну стінку з отвором бачимо і на поздовжньому розрізі. З протилежного до неї боку «клубука»¹⁵ показано великий отвір для закладання виробів. Очевидно, його ж зображено на ще одному поперечному розрізі.

За вказаними конструктивними особливостями горен, за класифікацією О. Бобринського, можна віднести до III класу зі змішаною системою надходження гарячого повітря – горизонтальною і вертикальною¹⁶. Розжарені гази потрапляли до випалювальної камери як знизу через «шлюхти» в черені, так і спереду через «передніє шлюхти» у вертикальній стінці. Така конструкція горнів не була характерна для території Київщини ні в XVII–XVIII, ні в XX ст. Так, у Києві розкопано понад 25 горнів XVII–XVIII ст. у шести осередках. По три горни відкрито у Переяславі-Хмельницькому і Білогородці, один – у Вишгороді¹⁷. Ці археологічні матеріали, особливо з Вишгорода (який розташований близько до Луб'янки), свідчать про поширення тут у XVII–XVIII ст. горнів I класу – з вертикальним рухом гарячих газів¹⁸. Вони мають черинь, опертий на один козел, і периферійну більш-менш довгу топку. Різняться горни лише за формою в плані і розмірами. Козел, черинь і клубук можуть також мати дещо відмінні конструктивні рішення. Про будову горнів Київщини XIX ст. даних немає, а на початку XX ст. М. Іонов зафіксував цей тип горну як найбільш поширений в Київській губернії¹⁹. До цього ж класу відносяться і горен, обстежений нами в с. Прибірськ на Київському Поліссі. Він прямокутний в плані, але за конструкцією подібний до інших наведених випалювальних споруд²⁰.

Аналогії до горну з Луб'янки відомі на південь і захід від сучасної Київщини. Так, горн з вертикальною передньою стінкою, яка має багато отворів, але з одним козлом, зафіксував М. Іонов в с. Паланочка на Уманщині²¹. А численні горни подібної конструкції з трьома козлами, які походять з Вінниччини і Хмельниччини, навів О. Бобринський²². За відомими на сьогодні даними можна зробити висновок, що горни третього класу були найбільше поширені на Східному Поділлі. На Київщині ж, зокрема північній, панували горни I класу. Проте інформація, добута Поліською експедицією, дозволяє порушити питання про можливість переміщення майстрів на Київське Полісся чи запозичення технології з місцевостей, де горни III класу були традиційними.

Отже, публіковані матеріали додають чимало нової інформації про один з гончарних осередків північної Київщини початку XX ст., який забезпечував своїми виробами найближчу округу і частково Київ. Слід відмітити, що такі осередки є перспективними у майбутньому для археологічних досліджень випалювальних споруд як XIX–XX ст. так і, можливо, більш раннього часу, адже не виключено, що початок гончарювання у них сягає ранньомодерного періоду.

¹⁵ На плані він підписаний «клубук», на розрізі – «клубук».

¹⁶ Бобринский А. А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II–V вв. н. э.). Москва, 1991. С. 95–97.

¹⁷ Чміль Л. Гончарні осередки Середнього Подніпров'я XVI–XVIII ст. Українська керамологія. 2011. Кн. III, т. 1. С. 195–234.

¹⁸ Бобринский А. А. Гончарные мастерские... С. 95–97.

¹⁹ Іонов Н. Ф. Гончарный промысел... С. 22, рис. 3.

²⁰ Чміль Л. В., Чебановський А. А. Традиційна технологія... С. 167, рис. 13–15.

²¹ Іонов Н. Ф. Гончарный промысел... С. 23, рис. 4.

²² Бобринский А. А. Гончарные мастерские... С. 73, 75, 81, 97, 103, 119.

THE POTTERY OF THE LUB'YANKA VILLAGE IN THE MATERIALS OF THE 1932 EXPEDITION

ABSTRACT. *The article is devoted to the publication and analysis of an archival source on the handicraft pottery of the village Lub'yanka, Kyiv region. For the territory of Kyiv region, there are very few ethnographic works in which pottery and, especially, pottery tools and kilns are recorded in detail. Currently, it is almost impossible to obtain this data, since today traditional pottery centers have mostly stopped their work. As a result, we have more archaeological information about excavated pottery kilns of the XVII–XVIII centuries than ethnographic about their construction and functioning in the 19th–20th centuries. We do not have enough data to reconstruct and compare the technology of pottery from the early modern period to the present. Therefore, every new source that is introduced into scientific circulation is very important. The article analyzes the materials of the Polissian expedition organized by O. Ohloblin in 1932 to study the industry of the Right Bank Polissia. The head of the field group was ethnographer B. Pylypenko. In the report of the expedition there is brief information about the pottery of the village, recorded by the potter Dmytro Panamar. Schematic sketches of the potter's wheel, kiln and pot with the names of the structural parts and the main dimensions have also been preserved. From the above materials, we learn that the potters used refractory kaolin clay from the clay pits near the village. At the beginning of the 20th century glazed ware of various shapes were made. In 1932, only pots of two types of firing were produced – reducing and oxidizing. At the time of the survey, there were three masters working, and earlier there were up to 30 potters. The potter's wheel is of the usual Wallachian type, but has some design features that distinguish it from similar tools from other territories. Analysis of the pottery kiln construction shows that it belongs to the 3rd class based on O. Bobrynskiĭ's classification: with combined horizontal and vertical movement of hot gases. The author supposes this construction appeared in the Kyivan Polissia due to the Eastern Podillian potters' influence.*

KEYWORDS: *village Lub'yanka, O. Ohloblin, expedition of 1932, pottery, pottery wheel, pottery kiln*

REFERENCES

1. Bobrinskij A. A. (1991). Goncharnye masterskie i gornyy Vostochnoy Evropy (po materialam II–V vv. n. e.). Moskva [in Russian].
2. Borenko N. (2002). Vynyknennia, pobutuvannia ta zahybel honcharnykh osередkiv na Kyivskomu Polissi: relikty chy istorychna pamiat? *Ukrainska keramolohiia*, 2, 206–217 [in Ukrainian].
3. Verba I. (2019). Oleksandr Ohloblyn: Zhyttia i pratsia v Ukraini. Kyiv [in Ukrainian].
4. Danchenko L. S. (1969). Narodna keramika Naddnyprianshchyny. Kyiv [in Ukrainian].
5. Dokumenty arkhivu Poliskoi ekspedytsii (1932). Ch. III. TsDAVO Ukrainy. F. 3561. Op. 1. Spr. 319 [in Ukrainian].
6. Zauvazhennia pratsivnykiv ekspedytsii, orhanizovanoi Instytutom okhorony pamiatok kultury, shchodo zbyrannia materialu z istorii fabrychno-zavodskoi promyslovosti po Kyivskii oblasti. 6 liutoho – 16 serpnia 1933 r. TsDAVO Ukrainy. F. 3561. Op. 1. Spr. 314 [in Ukrainian].
7. Zvit ekspedytsii dlia doslidzhennia istorii promyslovosti Ukrainy (1932). Naukovyi arkhiv Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy. F. IIMK. Poliska ekspedytsiia 1936 r. Spr. 3 [in Ukrainian].
8. Zemyatchenskij P. A. (1897). O zalezahah gliny v rajonah kustarnogo goncharnogo proizvodstva v Chernigovskoy gubernii. *Otchyoty i issledovaniya po kustarnoy promyshlennosti v Rossii*, 4, 216–244. Sankt-Peterburg [in Russian].
9. Ionov N. F. (1912). Goncharnyj promysel v Kyivskoy gubernii. *Kustarnaya promyshlennost v Kyivskoy gubernii. Itogi anketnogo i mestnogo obsledovaniya, proizvedennogo Kyivskoy gubernskoy zemskoy upravoy po porucheniyu gubernskogo zemskogo sobraniya* (s. 1–77). Kyiv [in Russian].
10. Klymovych Yu. (1968). Po mistsiakh honcharnykh promysliv. *Narodna tvorchist ta etnografiia*, 1, 55–57 [in Ukrainian].
11. Kravets I. M., Povod K. M., Pudov Yu. P. (1960). Keramika tsentralnoi Kyivshchyny. *Narodna tvorchist ta etnografiia*, 1, 70–75 [in Ukrainian].
12. Lashchuk Yu. P. (1969). Ukrainska narodna keramika XIX–XX st. Dysertatsiia doktora mystetstvoznavstva [in Ukrainian].
13. Mykytenko L., Samarskyi V. (1996). Honcharstvo Vasylykivskoho ta Obukhivskoho raioniv Kyivskoi oblasti. *Ukrainske honcharstvo*, 3, 135–142 [in Ukrainian].
14. Ohloblin O. P. (1932). Promyslovist Pravoberezhnoho Polissia v mynulomu, suchasnomu: naukovyi zvit ekspedytsii za 1932 r. Naukovyi arkhiv Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Op. 3. Spr. 220 [in Ukrainian].

15. Rudenko O. O. (2020). Mystetstvo dybynetskoj keramiky v khudozhnii kulturi Kyivshchyny XIX–XX stolit. Dysertatsiia kandydata mystetstvovnavstva [in Ukrainian].

16. Chmil L. (2011). Honcharni osередky Serednoho Podniprov'ia XVI–XVIII st. *Ukrainska keramohiia*, III-1, 195–234 [in Ukrainian].

17. Chmil L. V., Chekanovskiy A. A. (2013). Tradytsiina tekhnolohiia vyrobnytstva keramichnoho posudu na Kyivskomu Polissi. *Arkeolohiia i daunia istoriia Ukrainy*, 10, 165–177 [in Ukrainian].

18. Chmil L. V., Shepel L. F. (2018). Novi dani pro nevidomi faiansovi zavody XIX st. na Pravoberezhnomu Polissi: uryvky z pratsi O. P. Ohloblyna «Promyslovist Pravoberezhnoho Polissia v mynulomu i suchasnomu (Naukovyi zvit ekspedytsii za 1932 r.)». *Arkeolohiia i daunia istoriia Ukrainy*, 4(29), 403–412 [in Ukrainian].

До статті Чміль Лесі

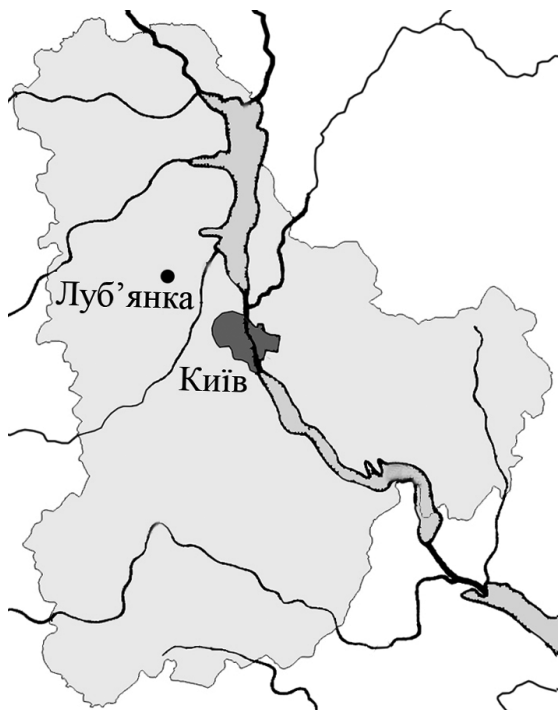

Рис. 1. Село Луб'янка на карті Київської області.

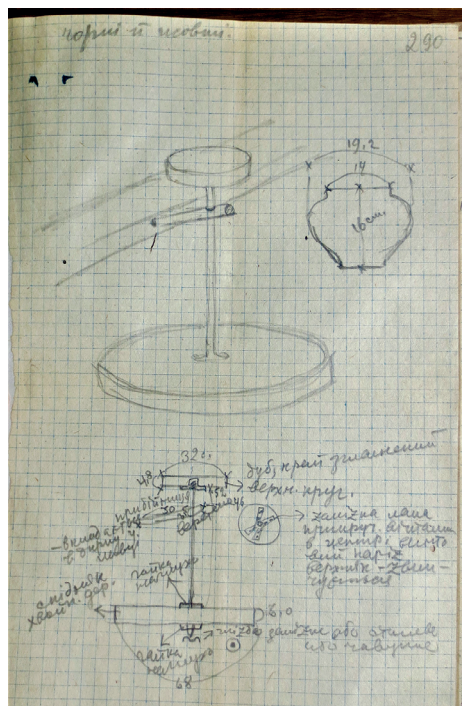

Рис. 2. Аркуш зі схематичними замальовками гончарного круга і горщика (Документи ... 1932, арк. 290).

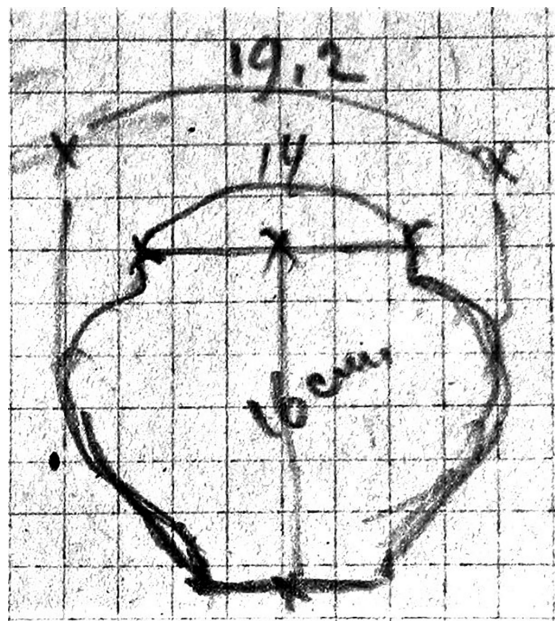

Рис. 3. Рисунок горщика, фрагмент аркуша 290 (Документи ... 1932).

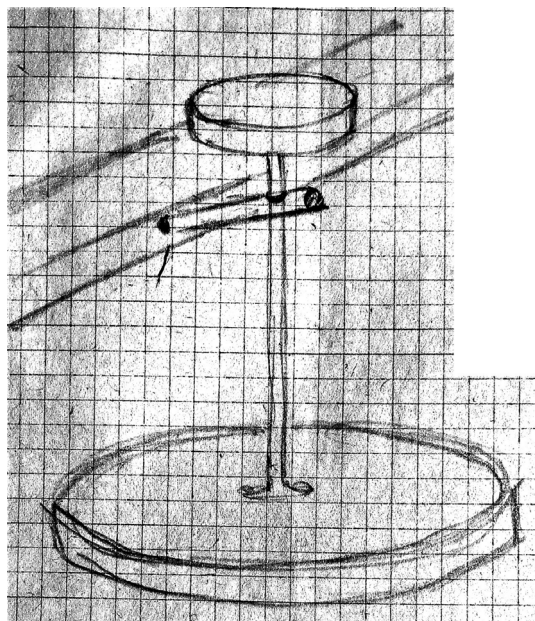

Рис. 4. Рисунок гончарного круга, фрагмент аркуша 290 (Документи ... 1932).

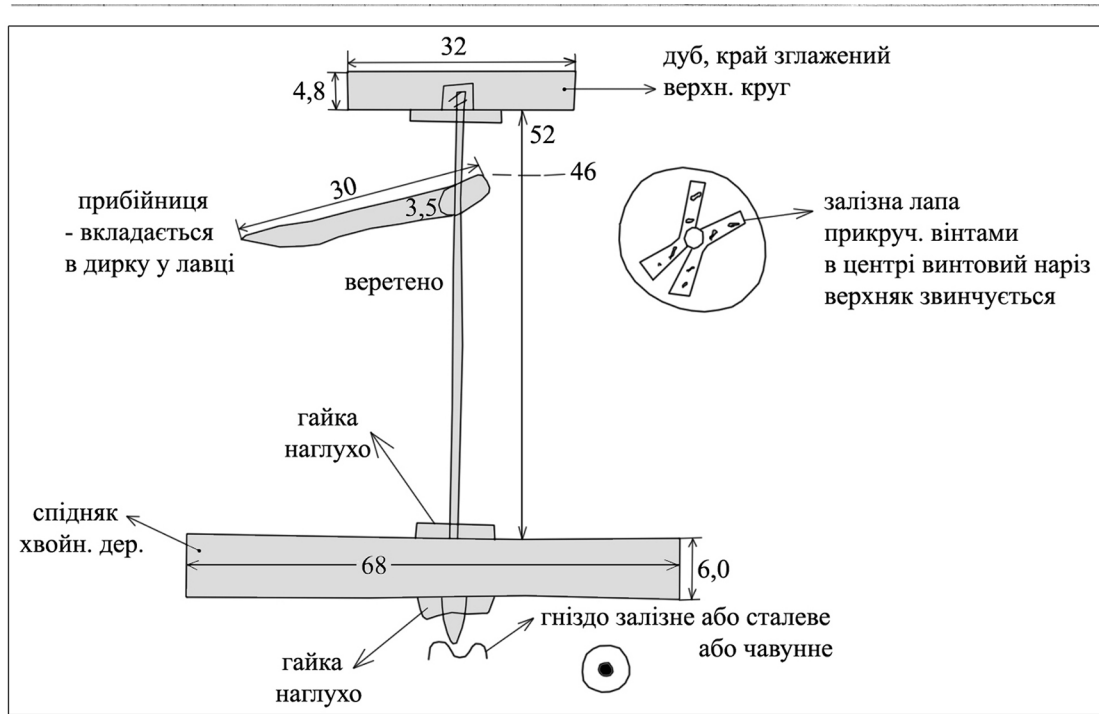

Рис. 5. Авторська промальовка креслення гончарного круга. У підписах збережено орфографію оригіналу (Документи ... 1932, арк. 290).

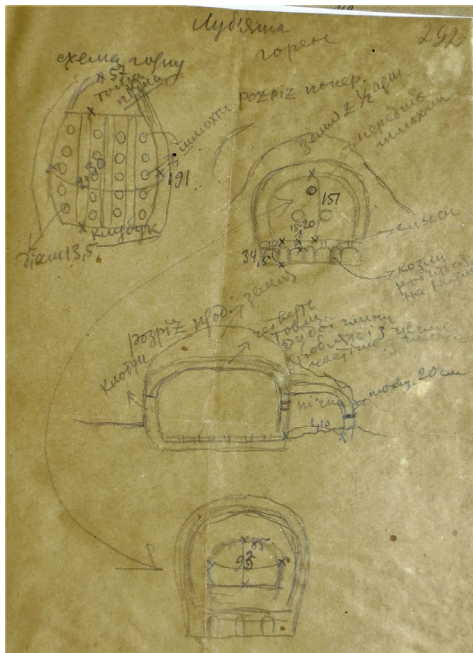

Рис. 6. Аркуш зі схематичним кресленням гончарного горна (Документи ... 1932, арк. 292).

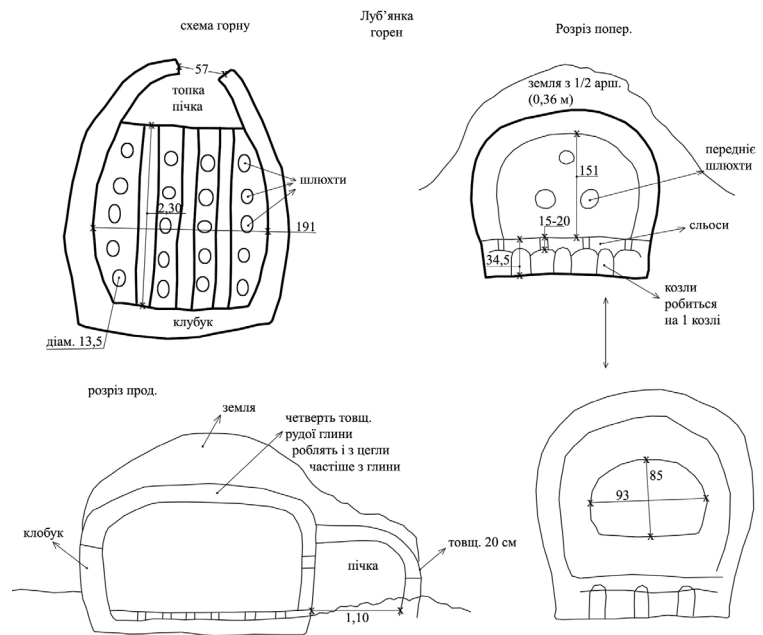

Рис. 7. Авторська промальовка креслення горна. У підписах збережено орфографію оригінального документу. До розміру, вказаного в аршинах, додано його відповідник в метричній системі (Документи ... 1932, арк. 292).